



## PIERWSZA SODALICJA MARIAŃSKA W POLSCE - BRANIEWO

ks. prof. Marek Ingot SJ  
Uniwersytet Gregoriański w Rzymie

## WPROWADZENIE

Sodalicja Mariańska, czyli Kongregacja Mariańska, to stowarzyszenie katolickie osób świeckich, powstałe w 1563 roku z inicjatywy Jana Leunisa w rzymskim środowisku studenckim, a jego celem było połączenie studiów z życiem chrześcijańskim. Papież Grzegorz XIII listem Omnipotentis Dei z 5 XII 1584 roku erygował pierwszą Kongregację Mariańską pod wezwaniem Zwiastowania NMP przy kościele Il Gesù i zezwolił generałowi na zakładanie takich kongregacji w kolegiach zakonnych. Nadał jej też liczne odpusty zupełne związane ze świętami maryjnymi oraz odpusty powiązane z odwiedzaniem chorych i jednaniem zwaśnionych. Pozwalał w końcu nadawać Kongregacjom statuty, zmieniać je i reformować w miarę potrzeb. Papież Sykstus V w 1587 roku, nawiązując do przywilejów Grzegorza XIII, pozwalał zakładać w tym samym kolegium nie tylko jedną, ale wiele Kongregacji i to nie tylko dla młodzieży szkolnej, ale i dla ludzi starszych, związanych z jezuitami. Cele i struktura Sodalicji ulegały w ciągu wieków drobnym zmianom. Leunis pozostawiał stowarzyszeniu pełną niezależność w wyborze swego kierownictwa. Generał zakonu Klaudiusz Aquaviva w Regułach wspólnych z 1587 roku stworzył wzorcowy model Sodalicji, która stawała się nieco bardziej scentralizowana. Cel pozostawał ten sam: formacja świeckich katolików świadomych swego powołania w Kościele.

Wszystkie Sodalicje nosiły nazwę maryjną, najczęściej były to Kongregacje Niepokalanego Poczęcia NMP, Zwiastowania NMP, Oczyszczenia NMP lub Nawiedzenia NMP. Przy większych kolegiach istniały dwa lub trzy rodzaje Kongregacji, podzielone w zależności od wieku: większa, skupiająca studentów starszych, głównie z filozofii i teologii; średnia, obejmująca młodzież z klas retoryki; oraz mniejsza, przeznaczona dla klas poetyki i gramatyki. Sodalicje gromadziły głównie młodzież wyróżniającą się pobożnością i dobrymi wynikami w nauce. Zaprawiały nie tylko do własnej pobożności, ale kładły silny nacisk na działalność społeczno-apostolską. Sodalisi uświetniali wszelkie uroczystości kościelne, w tym głównie maryjne. Poprzez solidną naukę podnosili poziom naukowy szkoły. Uczyli się samorządności (Sodalicja była w dużym stopniu organizacją samorządową) i racjonalnego gospodarowania wspólnym funduszem. Niezależnie od swego pochodzenia i stanu uczyli dzieci katechizmu, pomagali słabszym kolegom w nauce, opiekowali się ubogimi i chorymi w szpitalach i przytułkach. Stanowili znaczną liczbę kandydatów do stanu duchownego.

Oprócz Kongregacji studenckich jezuita prowadzili i opiekowali się Kongregacjami stanowymi i zawodowymi. Były to Kongregacje mieszczan, rzemieślników, szlachty, ubogich i inne. Kongregacje te również oprócz celów ściśle religijnych realizowały zadania społeczne i charytatywne.

## ROZWÓJ KONGREGACJI BRANIEWSKICH

Pierwsza Kongregacja studentów na ziemiach polskich powstała w Braniewie w 1571 roku. W 1576 roku istniały w Braniewie już trzy Kongregacje. W 1588 roku Sodalicja uczniów została podzielona na 5 odrębnych Kongregacji. Były to: 1) Kongregacja Konwiktorów, obejmująca polską szlachtę; 2) Kongregacja Kleryków Seminarium Diecezjalnego; 3) Kongregacja Kleryków Seminarium Papieskiego; 4) Kongregacja Studentów mieszczan; 5) Kongregacja Uczniów bursy ubogich.

## WŁADZE

Na czele Kongregacji stał prezes, czyli moderator, mianowany przez prowincjała lub rektora kolegium z grona ojców. Jezuita posiadali jedynie kompetencje nadzorcze. Zarówno rektor kolegium, jak i prezes przewodniczyli zebraniom zarządu i rozstrzygali sprawy wątpliwe, a ważne z własnej inicjatywy lub na prośbę zarządu. Opiekunów Kongregacji, czyli pomocników prezesa, rektor kolegium wybierał spośród kleryków nauczających w szkołach lub też studiujących filozofię, rzadziej spośród księży. Rektor kolegium mianował ponadto ojca duchownego Kongregacji, do którego sodalisi mogli się udawać w sprawach swojego sumienia, oraz do osobnych spowiedników, którzy w określonym czasie spowiadali sodalisów.

Kongregacja była stowarzyszeniem w znacznym stopniu samorządowym. Na jej czele stał prefekt wybierany co trzy miesiące przez samych sodalisów. Zmiany następowały więc w styczniu, kwietniu, lipcu i październiku. Wybory prefekta odbywały się według ściśle określonego protokołu spośród trzech wybranych wcześniej kandydatów. Musieli oni należeć do starszych sodalisów, cieszących się bardzo dobrą opinią. Prefekt miał do pomocy swego zastępcę, czyli wiceprefekta. Ogłoszenie nazwiska nowego prefekta odbywało się bardzo uroczyście w obecności przedstawicieli wszystkich pozostałych Kongregacji. Towarzyszyły mu występy orkiestry, teatr szkolny, dialogi i gratulacje.

Podobnie jak prefekta i wiceprefekta wybierano sześciu, a później dwunastu konsultorów (doradców) oraz dwóch asystentów. Stanowili oni dla prefekta i moderatora ciało doradcze. Tworzyli tzw. konsultę. Z grona konsultorów następowała elekcja na urząd sekretarza i podsekretarza. Funkcje o mniejszym znaczeniu były albo wybieralne, albo też rozdzielala je główna władza Kongregacji. Należały do nich między innymi funkcje: kantora, czyli prefekta śpiewu, zakrystiana, czyli prefekta kaplicy, jego pomocnika, monitora, czyli uprawnionego do dawania upomnień, lektora, skarbnika, instruktora dla kandydatów, portiera, czyli furtiana. Do obowiązków prefekta należało bezpośrednie czuwanie nad całością życia Sodalicii. W razie potrzeby zwoływał on swoją radę konsultacyjną, z którą omawiał ważniejsze sprawy Kongregacji. Do obowiązków sekretarza należało notowanie najważniejszych postanowień i wniosków, streszczanie przebiegu obrad konsulty w protokołach, prowadzenie aktualnej listy członków, oddzielnej listy nowicjuszy i kandydatów, odpowiadanie – w porozumieniu z prefektem i radą – na pisma przychodzące oraz konfirmowanie swoim podpisem i pieczęcią Sodalicii pism wychodzących. Instruktor kandydatów, którym zostawał zwykle jeden z asystentów lub konsultorów, wprowadzał adeptów w przepisy i zwyczaje, czyli ducha Kongregacji. Od niego w dużym stopniu zależało, czy kandydat zostanie przyjęty do grona sodalisów, czy też nie. Zakrystian i jego pomocnik dbali o kaplicę sodalicijną, jej sprzęt, wyposażenie oraz ozdobę. Skarbnik (kasjer) przechowywał w kasie pieniądze Sodalicii, otrzymane ze składek sodalisów oraz ofiar. Klucze od kasy posiadali również prefekt i moderator. Lektor czytał na nabożeństwach odpowiednie teksty liturgiczne oraz przemówienia na zebraniach. Portier, czyli odźwierny, pilnował wejścia do sali obrad, czuwał przy drzwiach kaplicy oraz ewentualnie notował obecność. Czuwał też, by sodalisi nie opuszczali domu w czasie nauki lub nabożeństw.

## ŻYCIE SODALICYJNE

Przyjmowanie nowych członków uregulowane było dość rygorystycznymi przepisami. Zasadniczo przyjmowano najzdolniejszych i najlepszych uczniów głównie z klas starszych, rzadziej, i to dopiero od 1607 roku, z klas gramatykalnych. Selekcji dokonywano już przy

przyjęciu na próbę, czyli na „probację”. Kandydat, czyli nowicjusz, przed przyjęciem był zobowiązany do odbycia spowiedzi generalnej z całego życia, następnie przechodził okres próbny, trwający od jednego do trzech miesięcy. W tym czasie instruktor wprowadzał go w zwyczaje, prawa i obowiązki Sodalicii oraz przeprowadzał wywiad środowiskowy, mający na celu stwierdzenie, czy zainteresowany może być przyjęty do Kongregacji. Dopiero po zakończeniu okresu próbnego, zwanego nowicjatem, przedstawiano kandydata na zebraniu wszystkich sodalisów, którzy poprzez głosowanie decydowali, czy należy go przyjąć. Teraz dopiero kandydat składał przed sekretarzem wyznanie wiary, przepisane przez papieża Piusa IV, a prefekt uczył go specjalnej modlitwy do Matki Bożej. Jedynie sodalisów przychodzących z innych szkół jezuickich przyjmowano bezpośrednio do Sodalicii. Gdy Kongregacja liczyła wielu członków, dzielono ją na klasy, czyli grupy, którymi opiekowali się poszczególni konsultorzy.

Sodalicje przewidywały dla swoich członków odpowiednie praktyki o charakterze dewocyjno-ascetycznym. Należały do nich: modlitwa, post i biczowanie. Zachęcano do częstego przyjmowania sakramentów świętych. Zalecano spowiedź co 14 dni i codzienną Komunię świętą. Uroczyscie obchodzono ważniejsze święta związane z osobą Pana Jezusa, Matki Bożej, św. Jana Chrzciciela, Świętych Apostołów, w tym szczególnie św. Piotra i Pawła i Wszystkich Świętych. W kościele, i poza nim, Kongregacja występowała ze swoim sztandarem. W uroczystości takie odbywały się wspólne modlitwy sodalisów oraz godzinne wspólne czytanie duchowne. Prowadzono również dyskusje na tematy z życia duchowego lub słuchano konferencji ascetycznych. Do codziennych obowiązków sodalisa należało też wysłuchanie Mszy świętej, odmówienie trzy razy „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo” oraz jeden raz „Wierzę” i „Salve Regina”. Wieczorem obowiązywał rachunek sumienia oraz trzy „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo” w intencji zmarłych. Ponadto w regule zachęcano do odmawiania różańca i Małego Oficjum ku czci Matki Bożej, a w soboty Litanii Loretańskiej.

Kongregacja prowadziła działalność społeczną i charytatywną na terenie miasta, głównie w miejscowych szpitalach. Na te cele urządzano częste zbiórki pieniężne, połączone przeważnie z losowaniem patronów, których czczono w tym miesiącu.

Członkowie Sodalicii cieszyli się przywilejami nadanymi przez papieży. Należało do nich prawo uczestniczenia we wszystkich łaskach duchowych i odpustach. Szczególne znaczenie miało to przy uroczystościach pogrzebowych. Cała bowiem rodzina sodalicyjna była zobowiązana do wzięcia udziału w liturgii, a wydelegowani członkowie nieśli w trumnie ciało zmarłego na swoich barkach. Na najbliższym spotkaniu wszyscy sodalisi odmawiali stosowne modlitwy, a potem przez osiem dni każdy oddzielnie odmawiał w intencji zmarłego psalm *De profundis*. Przed uprzywilejowanym ołtarzem odprawiano Mszę świętą w jego intencji. Brała w niej udział cała Kongregacja. Podobnie i w czasie choroby wszyscy byli zobowiązani do otoczenia cierpiącego opieką duchową i materialną. Jeszcze inny przywilej był związany z podróżą. W tym przypadku sodalis otrzymywał od władz list, w którym powierzano go opiece tych Sodalicii, do których po drodze mógł zwrócić się o pomoc.

## ZAPLECZE MATERIALNE

Sodalicja braniewska posiadała swoje własne oratorium. Znajdowało się ono za chórem w kościele jezuickim. W tym oratorium członkowie Kongregacji gromadzili się na wspólne modlitwy i nabożeństwa. Zarówno kaplica, jak i sama Sodalicja, otrzymywały wiele różnego rodzaju zapisów i darowizn. Wśród tych ostatnich znajdowały się takie rzeczy, jak: kielichy, lichtarze, ornaty, obrazy itp. Kongregacja miała też własną bibliotekę, powstałą z ofiar

sodalisów i zakupów. Zawierała książki ascetyczne oraz lektury szkolne, głównie literaturę klasyczną.

### KONGREGACJA MIESZCZAN

W Braniewie istniała również Kongregacja Mariańska zrzeszająca obywateli miejskich. Powołano ją do życia z powodu zubożenia religijnego, jakie zapanowało po okresie reformacji. Jezuita, pragnąc ożywić pobożność, wykorzystali struktury szkolnej Sodalicii Mariańskiej. Jej pierwszym członkiem, zapisanym 2 X 1602 roku, był archiprezbiter z Braniewa, Michał Duncjusz. Kongregacja posiadała własną kaplicę mieszczącą się obok kościoła jezuickiego nad dawnym refektarzem ojców franciszkanów. Wyposażona była w ołtarz, ambonę, konfesjonały, obrazy, paramenty i szaty liturgiczne, ufundowane przez samych sodalisów.

### KATALOGI UCZNIÓW BRANIEWSKICH

Dotychczas posiadaliśmy dwa katalogi uczniów braniewskich. Pierwszy obejmował wychowanków Seminarium Papieskiego, drugi uczniów szkoły od 1694 do 1776 roku. W Bibliotece Uniwersytetu w Uppsali zachowały się trzy rękopisy dotyczące uczniowskiej Kongregacji Mariańskiej w Braniewie, w tym dwa katalogi sodalisów i jeden diariusz Kongregacji. Są to rękopisy oznaczone przez nas jako rękopisy A, B, C.

Rękopis obejmuje chronologiczny spis sodalisów poczynszony od 1579 roku, sporządzony został w 1595 roku na podstawie nieznaney nam dziś dokumentacji i kontynuowany za rok 1596, 1597 i 1598. Po dłuższej przerwie wpisano w nim w 1608 roku cały skład Kongregacji. Niewielkie późniejsze uzupełnienia istnieją jedynie za rok 1617. Katalog ten obejmuje głównie Kongregację uczniów – mieszczan.

Rękopis obejmuje imienny alfabetyczny spis sodalisów, sporządzony również w 1595 roku i kontynuowany aż do 1623 roku. Spis nazwisk podanych w katalogu chronologicznym uzupełniono tu sodalisami Kongregacji konwiktu szlacheckiego. Katalog został uzupełniony w 1608 roku. Nie obejmuje wszystkich sodalisów, lecz jedynie tych, którzy przeszli okres próby i zostali ostatecznie przyjęci do Kongregacji. Pomija też wiele nazwisk znanych z innych źródeł. Dotyczy to szczególnie lat 1605 - 1610.

Rękopis zawiera Kronikę Kongregacji uczniowskiej obejmującą lata 1590 - 1615. Podaje relacje z wyboru władz Kongregacji, wykaz przyjmowanych i opuszczających Braniewo członków Kongregacji, streszcza postanowienia podjęte na wspólnych zebraniach, opisuje uroczystości sodalicyjne. Oczywiście kronika ta nie była prowadzona przez relatorów z jednakową dokładnością, nie obejmuje wszystkich wydarzeń, nie wylicza wszystkich wpisujących się nowych członków, nie podaje też z zasady ich pochodzenia. W Kronice istnieje prawie dwuletnia przerwa obejmująca lata 1599-1600, kiedy to księgę przetrzymywał bezprawnie Oswald Hogenvald, pedagog Radziwiłłów. Niemniej księga stanowi znaczne uzupełnienie składu osobowego Kongregacji. Kongregacja studencka posiadała też inne księgi, które nie dotrwały do naszych czasów, takie jak: Księga wpisów Sodalisów, Inwentarz rzeczy ruchomych, Kronika, czyli *Annales*, Księga ustaw i zarządzeń.

### SODALISI BRANIEWSKY NA TLE CAŁOŚCI SZKOŁY

W 1608 roku do Kongregacji Mieszczan należało 135 uczniów. Byli to zarówno mieszczanie pruscy, jak i drobna szlachta polska, litewska i pruska, korzystająca ze stancji prywatnych.

Kongregacja konwiktorów, a więc bogatej szlachty, głównie polskiej, obejmowała 38 członków, Kongregacja Seminarium Papieskiego miała 11 członków, a Kongregacja Seminarium diecezjalnego 10 członków. Razem więc w 1608 roku do wspólnej Kongregacji studenckiej należało 194 członków.

Wykaz z lat 1579-1598, a więc z dwudziestu lat jej działalności, mówi o 463 członkach. W latach 1579-1623 do Kongregacji zostało zapisanych, według uwzględnionych w publikacji źródeł, 2525 sodalisów. Można przyjąć, że kilkadziesiąt nazwisk, szczególnie uczniów krótko przebywających w Kongregacji ogólnej, lub też z niej wyrzuconych, nie zostało uwzględnionych. Dotyczy to szczególnie Kongregacji poszczególnych zakładów wychowawczych, a więc obu seminariów i bursy ubogich. W 1599 roku przyjęto 23 nowych członków. Przeciętnie rocznie wstępowało do Kongregacji od 17 do 50 uczniów.

Jeżeli w szkołach braniewskich uczyło się jednocześnie razem około 300 młodzieży, to z całą pewnością można przyjąć, że do Kongregacji należała ponad połowa całego stanu, a niekiedy nawet dwie trzecie osobowego stanu szkoły. Ta wyjątkowo wysoka liczba sodalisów, w stosunku do wszystkich uczniów, pochodziła z elitarności pewnej części zakładów braniewskich, których członkowie w dużym stopniu należeli do Kongregacji. Jedynie eksterni, głównie mieszcianie, w mniejszym stopniu garnęli się pod skrzydła Sodalicii.

Czy więc grupa sodalisów braniewskich była reprezentatywna dla całości szkoły?

Niewątpliwie tak. Należeli do niej niemal wszyscy uczniowie wyższych warstw społecznych i klerycy seminariów. Braki dotyczą głównie mieszczań, w tym w pierwszym rzędzie mieszczań braniewskich, którzy mając rodziny swoje na miejscu, nie potrzebowali osobnej organizacji, która by zastępowała im w większym stopniu dom rodzinny. Członkowie rodzin szlacheckich przeważnie wstępowali do Kongregacji. Gorzej było z przedstawicielami rodzin magnackich, którzy przybywali do Braniewa razem ze swymi pedagogami i służbą. Ci posiadali własne kręgi towarzyskie i do Kongregacji zwykle nie należeli. Tak na przykład do 1601 roku uczyli się w szkołach trzej Radziwiłłowie, z których do Sodalicii należał tylko jeden.

## NARODOWOŚĆ SODALISÓW

W omawianym okresie – zdaniem Ludwika Piechnika – Polacy stanowili połowę uczniów. Była to z niewielkimi wyjątkami młodzież szlachecka. Z listów ks. Piotra Skargi wiadomo, że uczniami kolegium braniewskiego byli w okresie wcześniejszym między innymi Mikołaj Zebrzydowski, późniejszy wojewoda krakowski i fundator kolegium w Lublinie, oraz syn księcia śląskiego Olelkowicza.

Drugą połowę stanowili przedstawiciele innych nacji, w tym Niemcy, przeważnie mieszcianie z Prus, potem Litwini i Rusini, głównie synowie szlachty. Pod koniec XVI wieku ci ostatni korzystali przeważnie z miejscowych szkół w Wilnie, Nieświeżu czy Połocku i w Braniewie należeli do wyjątków. Pięciu spośród uczniów podało Śląsk jako ojczyznę swego pochodzenia.

Z chwilą powstania Seminarium Papieskiego gimnazjum stało się szkołą międzynarodową. Do Kongregacji studenckiej należało najwięcej Niemców (52), Węgrów i Siedmiogrodzian (41), Szwedów (40) i Duńczyków (25). Byli również przedstawiciele Anglików (1), Czechów (1), Finów (2), Flandryczyków (1), Francuzów (2), Holendrów (2), Irlandczyków (1), Norwegów (7), Szkotów (13) i Włochów (7).

## ZAWODY ABSOLWENTÓW

Odszukanie dalszych losów uczniów braniewskich oraz określenie zawodów, jakie pełnili, nie jest łatwe. W katalogach są niekiedy podane dalsze dzieje absolwentów, ale w większości wpisów takich uwag brakuje i wtedy zdani byliśmy na żmudne poszukiwania, nie zawsze zakończone pewnymi wynikami.

Znaczny odsetek absolwentów gimnazjum braniewskiego i instytucji z nim związanych obrało stan duchowny. Było ich przynajmniej 400, głównie księży diecezjalnych. Pracowali potem przede wszystkim w diecezji warmińskiej i chełmińskiej. Z Kongregacji rekrutowało się wielu zakonników. Najwięcej było, oczywiście, przyszłych jezuitów (168), z których większość wytrwała w zakonie do końca. Z najwybitniejszych należy wymienić: św. Andrzeja Bobolę, historyka Jana Wielewickiego, matematyka Olswalda Krugera i misjonarza w Chinach Jana Mikołaja Smoguleckiego. Drugie miejsce zajmują cystersi. Do zakonu tego wstąpiło przynajmniej 75 wychowanków braniewskich. W 1590 roku do cystersów oliwskich przyjęto 7 uczniów braniewskich. W innych latach przeciętnie po dwóch lub trzech uczniów. Cała reforma klasztoru w Oliwie i Pelplinie opierała się na uczniach braniewskich. W 1594 roku kronikarz napisał, że przeor wyprawił się do Braniewa w celu „łowienia nowicjuszy”. Podobnie było na początku 1597 roku. Spośród innych zakonów absolwenci braniewscy wybierali: augustianów (1), bazylianów (1), bernardynów (5), dominikanów (5), franciszkanów (2), kapucynów (1), kartuzów (4) i paulinów (1). Na stolicę biskupią dostało się z biegiem czasu 19 sodalisów braniewskich. Byli wśród nich wybitni przedstawiciele episkopatu polskiego. Wielu sodalisów doczekało się urzędu centralnego lub też wojewody, starosty czy kasztelana. Kilkudziesięciu dostało się na dwór króla Zygmunta III Wazy. Byli to między innymi kapelani i jezuitcy spowiednicy, księża diecezjalni oraz różni urzędnicy.